

بررسی سرمایه اجتماعی بعنوان عامل اصلی تاب‌آوری آزادگان هشت سال دفاع مقدس در دوران اسارت

عبدالله نوری گلجایی^۱

چکیده

سرمایه اجتماعی نقش مهمی در تاب‌آوری و مدیریت بحران دارد به طوری که اگر در جامعه ای بحران‌های مختلف رخ دهد آنچه که به عنوان پشتوانه اصلی عبور از بحران می‌باشد سرمایه‌ی اجتماعی است. در موضوع دفاع مقدس نیز رزمندگان اسلام نقش مهمی در عبور از بحران جنگ داشته‌اند به طوری که بارها و بارها نقش رزمندگان دفاع مقدس در پیروزی‌های مختلف تبیین شده است. با این وجود تحقیقی که بتواند ویژگی سرمایه‌های اجتماعی در تاب‌آوری مدیریت بحران جنگ را در مورد رزمندگان دفاع مقدس تشریح کند؛ دیده نمی‌شود. بر همین اساس این تحقیق نیز در پی یافتن پاسخ این پرسش است که: رزمندگان دفاع مقدس با چه ویژگی‌هایی توانستند در بحران جنگ تاب‌آورده و آن را مدیریت کنند؟ بنابراین این تحقیق با کمک روش توصیفی و تحلیلی این هدف را دنبال نموده که ویژگی‌های رزمندگان در تاب‌آوری و عبور از بحران جنگ را ترسیم نماید. با بررسی‌های به عمل آمده مشخص گردید که رزمندگان اسلام در دوران دفاع مقدس مبانی شناختی اسلام را در عمل پیاده‌سازی نموده و در تمام عرصه‌ها منفعت حفظ نظام اسلامی را بر منفعت خویش ترجیح داده بودند.

کلید واژه: سرمایه اجتماعی، مدیریت بحران، دفاع مقدس، رزمندگان

¹ goljahy@yahoo.com

مقدمه

در دوران دفاع مقدس شکل خاصی از روابط اجتماعی بر پایه اعتماد در میان ملت ایران شکل گرفت که تسهیل کننده کنش های جمعی آنان در جهت دستیابی به اهداف و آرمان هایشان در آن دوران پر التهاب و سخت بود. در آن دوران با توجه به محیط پرتنهاب پیرامون کشور ما و تهدیدات همه جانبه از طرف دشمنان و جهت حفاظت از موجودیت خود در مقابل تهدیدات خارجی نیازمند انسجام اجتماعی و وفاق در درون می باشیم، و پیش نیاز انسجام اجتماعی رسوخ حس اعتماد میان لایه های مختلف اجتماعی می باشد. دولت هائی توانائی مقابله با مشکلات را دارند که از ذخیره سرمایه اجتماعی مناسبی برخوردار بوده و در میان سطوح مختلف آن جامعه (خرد ، میانی، کلان) همدلی و اعتماد جاری و ساری باشد. به همین سبب یکی از نیاز های کنونی جامعه ایران ایجاد حس همدلی ، اعتماد و انسجام اجتماعی در جامعه می باشد.

این تحقیق نیز در پی یافتن پاسخ این پرسش است که : آزادگان هشت سال دفاع مقدس در دوران اسارت با چه ویژگی توانستند در دوران اسارت تاب آورده و آن را مدیریت کنند؟

چارچوب نظری و ادبیات تحقیق

هر چند واژه سرمایه اساساً در قلمرو اقتصادی به کار گرفته می شود، اما اخیراً استفاده از این مفهوم در قلمرو مفاهیم اجتماعی به طور فزاینده ای مورد پذیرش قرار گرفته است و نوع سرمایه ای که به طور متداول در تحلیل ها تحت عناوین سرمایه فیزیکی یا تولیدی، سرمایه طبیعی و سرمایه انسانی از آنها نام برده می شود، اکنون نوع چهارمی با عنوان سرمایه اجتماعی به این مفاهیم اضافه شده است . مفهوم سرمایه اجتماعی به عنوان یک مفهوم کلیدی و انسجام بخش در مباحث جامعه شناسی روز دنیا، اگرچه با اختلاف چند دهه ای در کشور

ما مطرح شده است لکن در چند سال گذشته تا حدودی مورد توجه اندیشمندان، سیاستمداران و سیاستگذاران ایرانی قرار گرفته است.

سرمایه اجتماعی (Social Capital) به منابع مادی و نمادین اشاره دارد که از طریق روابط اجتماعی به دست می‌آید و برای اعمال هدفمند مورد استفاده قرار می‌گیرد. (Chan, Helen G, 2009) و مفهومی فرارشته‌ای بین علوم انسانی است که به نقش نیروهای اجتماعی در توسعه جوامع می‌پردازد. این رویکرد، نشان دهنده اهمیت نقش ساختارها و روابط اجتماعی بر متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جوامع می‌باشد. ارتقای شاخص‌های سرمایه اجتماعی موجب می‌شود که سرمایه‌های انسانی، سرمایه مادی و اقتصادی بتوانند با هم و در تعامل با یکدیگر، به رشد و پویایی دست یابند.

سرمایه اجتماعی در معنای مدرن خود ابتدا در سال ۱۹۱۶ در نوشته‌های "هانیفان" (Hanifan) سرپرست وقت مدارس ویرجینیای غربی در آمریکا به کار رفت. وولکاک و نارایان بین چهار رویکرد اساسی به نظریه سرمایه اجتماعی تفاوت قائل می‌شوند که عبارتند از: رویکرد اجتماع‌گرایی، رویکرد شبکه‌ای، رویکرد نهادی و رویکرد هم‌افزایی.

در تقسیم‌بندی دیگر مربوط به سرمایه اجتماعی دو نوع سرمایه اجتماعی از یکدیگر تفکیک شده است. یکی سرمایه اجتماعی درون‌گروهی یا سرمایه اجتماعی پیونددهنده (bonding social capital) و سرمایه اجتماعی برون‌گروهی یا سرمایه اجتماعی متصل‌کننده (bridging social capital)

سرمایه اجتماعی درون‌گروهی به پیوندهای اجتماعی اشاره دارد که بر تشابه و صمیمیت استوار است. در این بعد از سرمایه اجتماعی بر منابع شخصی محدود مثل پیوندهای خانوادگی، همسایگی و پیوندهای دوستی

نزدیک تاکید می شود. این نوع از سرمایه اجتماعی می تواند دو کارکرد اساسی داشته باشد، یکی این که همبستگی اجتماعی را تقویت می کند و دیگر این که بده بستان های خاص درون گروهی را تقویت می کند.

در مقابل سرمایه اجتماعی برون گروهی به آن نوع ارتباطاتی اشاره دارد که در بین افراد به جای اتکا به نزدیکی های شخصی و هویت مشترک، بر علایق مشترک متکی است. این نوع از سرمایه به صورت خاص به پیوند اجتماعات و افراد با سیستم رسمی اشاره دارد و کارکرد اصلی آن تسهیل انتشار اطلاعات و تقویت اتصال با منابع خارجی است.

بورديو مفهوم سرمایه را با توجه به عرصه ای که این مفهوم در آن عمل می کند به سه شکل اساسی تقسیم می کند: سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی. بورديو در تعریف خود، سرمایه اجتماعی را ساخته شده از تکالیف و تعهدات اجتماعی (پیوندها و ارتباطات) می داند که این سرمایه در برخی شرایط قابل تبدیل به سرمایه اقتصادی است (بورديو، ۱۳۸۴: ۱۳۶). بورديو سوءاستفاده از سرمایه اجتماعی را امکان پذیر می داند به ویژه از طرف کسانی که به قول او قادر به نمایندگی سرمایه اجتماعی نهادینه شده هستند، مانند بزرگان فامیل و اشرافی که از ارتباطات نهادینه شده اشرافیت بهره می برند.

جیمز کلمن، جامعه شناس امریکایی، برای تعریف سرمایه اجتماعی از نقش و کارکرد آن کمک گرفت و تعریفی کارکردی از سرمایه اجتماعی ارائه داد. بر این اساس «سرمایه اجتماعی شیء واحدی نیست، بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند؛ همه آنها شامل جنبه ای از یک ساخت اجتماعی هستند و کنش های معین افرادی را که در درون ساختار هستند، تسهیل می کنند. سرمایه اجتماعی نه در افراد و نه در ابزار فیزیکی تولید قرار ندارد.» (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۲) از نظر وی سرمایه اجتماعی، به نوبه خود، هنگامی به وجود می

آید که روابط میان افراد به شیوه ای دگرگون می شود که کنش را تسهیل می کند». (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۴). نتیجه اینکه اوبر سودمندی سرمایه اجتماعی تاکید می ورزد. و آن رامنبعی برای همکاری، روابط دو جانبه و توسعه اجتماعی می داند. (فیلد، ۱۳۸۸)

فوکویاما نیز اعتقاد دارد که سرمایه اجتماعی شکل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیر رسمی است که باعث ترویج همکاری بین دو یا چند نفر می شود. هنجارهای تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی می توانند از هنجار روابط متقابل دو دوست گرفته تا آموزه های پیچیده ای را در برگیرند که بطور مشروح بیان شده اند. او با این تعریف، اعتماد، شبکه ها، جامعه مدنی و امثال آن را که با سرمایه اجتماعی در ارتباط هستند محصولات آن می داند نه عناصر تشکیل دهنده آن (فوکویاما، ۱۳۸۴: ۱۶۹) فوکویاما هزینه های معاملات را به عنوان هزینه هایی شناسایی کرده است که بر همه سازمان ها یا فرهنگ ها در نبود سرمایه اجتماعی تحمیل می گردد (Fukuyama, 1995)

از نظریات نام سرمایه اجتماعی وجوه گوناگون سازمان اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه ها ست که می توانند باتسهیل اقدامات هماهنگ، کارآیی جامعه را بهبود بخشد. سرمایه اجتماعی نیز مانند سایر سرمایه ها مولد است و امکان دستیابی به اهداف مشخص را فراهم می کند که بدون آن غیر قابل دسترس خواهند بود. (پاتنام ، ۱۳۸۰: ۲۸۵)

گن لوری (Glen Lory) در بستر انتقاد از نظریه های نئوکلاسیک " نابرابری نژادی " درآمدی و تبعات سیاسی آن نظریه ها به مفهوم سرمایه اجتماعی رسیده . لوری استدلال می کند که نظریه های اقتصاد ارتدوکس ، بیش از حرد فردگرایانه اند و منحصرأ به سرمایه انسانی انفرادی و بر ایجاد میدانی هموار برای رقابت مبتنی برچنین مهارت هائی (مهارت های فردی) توجه کرده اند. به نظر می رسد که لوری در مسیر جدال با نظریات

اقتصاد ارتدوکس در رابطه با مسئله نیروی کار به مفهوم سرمایه اجتماعی برمی خورد ولی فقط یک بار در مقاله اصلی اش و سپس به شکلی تقریباً احتیاطی و گذرا ذکری از آن به میان می آورد (Loury, 1977: 153-86)

نان لین با طرح نظریه منابع اجتماعی (۱۹۸۲) مطرح نمود که دستیابی به منابع اجتماعی و استفاده از آنها می‌تواند به موقعیتهای اجتماعی - اقتصادی بهتر منجر شود. لذا او در سال‌های اخیر مفهوم سرمایه اجتماعی را به عنوان منابع نهفته در ساختار اجتماعی مطرح کرد که با کنش‌های هدفمند قابل دسترسی می‌باشد. از نظر لین منابع ارزشمند در اکثر جوامع ثروت، قدرت و پایگاه اجتماعی می‌باشد و لذا سرمایه اجتماعی افراد را بر حسب میزان یا تنوع ویژگی‌های دیگرانی که فرد با آنها پیوندهای مستقیم و غیرمستقیم دارد قابل سنجش می‌داند (توسلی، ۱۳۸۴: ۱۰). از نظر لین دو عنصر مفهومی و مهم سرمایه اجتماعی «منابع نهفته» و «موقعیتهای شبکه‌ای» می‌باشد

آپهوف برای مفهومی کردن و ساختن یک چارچوب مفهومی از سرمایه اجتماعی، این طور عنوان می‌کند که برای فهم بهتر سرمایه اجتماعی باید آن را به دو طبقه مرتبط به هم از پدیده‌ها تقسیم کنیم: ساختاری، و شناختی.

چکیده کلام اینکه سرمایه اجتماعی به عنوان جوهر و بنیان جامعه نوین از طریق فرایند ایجاد ارتباط و اعتماد در شبکه‌های ارتباطی در جامعه فردگرا، مانع ذره‌ای شدن جامعه، از خودبیگانگی و رشد فزاینده انحرافهای اجتماعی می‌شود (محمدیان و همکاران، ۱۳۹۳) و از طریق ایجاد ارتباط در میان افراد، کنش را تسهیل می‌کند (فصیحی، ۱۳۸۶)

روش‌شناسی

در این تحقیق جهت تعریف مفاهیم و شاخصها و متغیرها و تدوین ادبیات نظری تحقیق، منابع مرتبط با موضوع شامل: کتب و مقالات، مجلات، فصلنامه‌ها و مطالب پایگاه‌های اینترنتی معتبر به زبانهای فارسی، لاتین و عربی گردآوری شده‌اند، سپس مطالب گردآوری شده را طبقه‌بندی و به روش فیش برداری مورد استفاده قرار داده و در پایان به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته، تا نتایج مورد نظر تحقیق به دست آید.

در تجزیه و تحلیل مطالب روش کیفی به عنوان مناسب‌ترین روش به کار گرفته شده است. در این روش و در جریان تجزیه و تحلیل اطلاعات ما در پی الگوهای اطلاعات مانند تکرار رفتارها و رویدادها و تفسیر آنها هستیم. در حالی که اطلاعات بیشتر جمع‌آوری می‌گردند، تجزیه و تحلیل ادامه می‌یابد و ارزیابی و تفسیر تعقیب می‌گردد. این روند دایره‌ای آنقدر تکرار می‌گردد تا همه واحدها مورد مطالعه قرار گیرند و موضوع تحقیق اشباع گردد. ابتدا داده‌های برجسته و مهم گردآوری شده، مشخص می‌گردند، سپس اطلاعات حول این نکات و موضوعات کلیدی انباشته می‌گردد و در نهایت این داده‌ها تفسیر می‌گردند. (هریس، ۱۳۹۸: ۲۴)

سرمایه اجتماعی و مدیریت بحران در دوران دفاع مقدس

میان جنگ و انسجام ملی و هویت، رابطه‌ی ویژه‌ای وجود دارد. جنگ بی‌تردید یکی از شگفت‌انگیزترین پدیده‌های اجتماعی است و در بسیاری مواقع ناخواسته در عرصه حیات بشری آفریننده تاریخ و دگرگون‌کننده آن بوده است و یکی از متغیرهای مهم تحول حیات اجتماعی است.

علاوه بر این جنگ می‌تواند انسان‌های یک جامعه را به یکدیگر نزدیک کند یا آن‌ها را از هم دور سازد، می‌تواند انسجام یک جامعه را تقویت کند یا سبب انهدام آن شود. (عزیزی، ۱۳۹۱: ۹۹-۹۸) تصمیم‌گیری درباره اینکه

چگونه می‌توان سرمایه اجتماعی بوجود آورد، ساده نیست اما بحرانهای ملی محسوس مانند جنگ و بلایای طبیعی می‌تواند آن را تسهیل کند (Putnam, ۱۹۹۳:۴۰۲) (وقوع یک مصیبت می‌تواند پیوندها را تحکیم کند، به خصوص در میان کسانی که محرومیت یا خطری مشابه را تجربه می‌کنند. (فیلد، ۱۳۸۵: ۱۰۵)

دفاع مقدس چه از بعد زمانی و چه اعتقادی و ارزشی در امتداد و راستای انقلاب شکل گرفت و ملت ایران پس از سرنگونی رژیم پادشاهی و تشکیل حکومتی مردمی و اسلامی، این بار خود را در مقابل دشمنی خارجی می‌دید که به سرزمین و موجودیت آن چشم طمع دوخته بود و در تقابلی آشکار با ارزش‌های نوین‌آنان قرار داشت، ارزش‌هایی که توانایی بسیج توده‌ها را در دوران انقلاب به اثبات رسانده بود.

مهمترین هدف مشترک، دشمن مشترک است و اگر این دشمنی بنیان مذهبی داشته باشد تأثیری صد چندان خواهد داشت. در جبهه‌ها یک فرایند همبستگی و انسجام اجتماعی و دگرگونی عمیق ارزش‌ها روی داد و به عنوان سیمان اجتماعی قویترین همبستگی را در میان جوانان رزمنده به وجود آورد (رفیع پور، ۱۳۸۸: ۱۳۷)

مقاومت سرسختانه در مقابل دشمن تقریباً تمام اقشار و طبقات جامعه ایران را در بر گرفت. از اعراب مرزنشین - که صدام روی عامل زبان و عربیت آن‌ها بسیار حساب کرده بود- گرفته تا سایر قومیت‌ها، طبقات و اقشار متوسط جدید و خصوصاً سنتی، عشایر، روستائیان و ... همه و همه با آغاز جنگ به جبهه‌های نبرد گسیل شدند تا بار دیگر پیچیدگی و توانمندی جامعه ایران را نمایان سازند. (اردستانی، ۱۳۹۱: ۱۹۴-۱۷۵)

حمله ارتش عراق به ایران در سال ۱۳۵۹، واکنش جمعی مردم ایران را در پی داشت. این واکنش جمعی و مشارکت فعالانه در جبهه‌ها، علیرغم همه مصائب و مشکلات و ویرانی‌ها و در بحبوحه تنگناهای اقتصادی، روانی و اجتماعی، درهم تنیدگی روابط اجتماعی را موجب شد و نوع خاصی از روابط اجتماعی را شکل داد. در قالب

این شکل جدید از روابط اجتماعی، با افزایش کارکرد روحیه جمع‌گرایی و نفی روحیه فردگرایی، شکاف‌های قومی و مذهبی در ایران دهه ۶۰ کم رنگ شد و عزم ملی برای مقاومت شکل گرفت. این شکل خاص از روابط اجتماعی و هنجارها و ارزش‌های ناشی از آن، سرمایه اجتماعی برای ایران در حال جنگ محسوب می‌شد و موجب افزایش انسجام ملی و فرهنگی، کاهش قوم‌مداری و تضادها و شکاف‌های مذهبی شد و تک‌تک افراد جامعه را در یک صف واحد در برابر متجاوز قرار داد. این جنگ یک واقعه کم‌نظیر در تاریخ معاصر ایران بود که با نبردها، وقایع و رویدادهای دیگر، هم به دلیل وسعت و شدت و هم به علت اشتیاق مردم جهت شرکت در جبهه‌های نبرد تفاوت دارد.

هنجارها در طول دفاع مقدس عمدتاً متأثر از قوانین اسلامی بودند. رزمندگان داوطلب در جبهه‌ها، با ملاک قرار دادن آموزه‌های اسلامی، حضور خود در جبهه‌های دفاع مقدس را توجیه می‌کردند، به همین دلیل با توجه به زمینه آخرت‌گرایی که در بطن هنجارهای اسلامی وجود داشت، تخطی از این هنجارها به ندرت صورت می‌پذیرفت. هنجارهای اسلامی پذیرفته شده در جبهه‌ها، ماهیت جمع‌گرایانه داشتند و زمینه‌های همکاری و تعاون هر چه بیشتر رزمندگان را فراهم می‌کردند.

هر چند رفتارها و کنش‌های رزمندگان در چارچوب سرمایه اجتماعی قابل تحلیل و فهم می‌باشد ولی در بسیاری از موارد از خود گذشتگی و تقدم دیگران بر خود از سطح معمول تئوری‌های سرمایه اجتماعی فراتر رفته و رنگ و بوئی اسطوره‌ای به خود می‌گرفت. فهم کنش‌های ملهم از آخرت‌گرایی جوانان رزمنده ایرانی در دنیای کنونی بسیار دشوار است.

کسانی بودند که حاضر می‌شدند به روی میدان مین بروند تا معبر باز شود و رزمندگان روی بدن مطهرشان پا بگذارند و عبور کنند. آن شخص در آن لحظه کاملاً و صددرصد مسیرش را انتخاب کرده و می‌داند وقف جان

بالاترین ایثار است. من این ایثار و از خودگذشتگی را با چشم‌های خودم در عملیات رمضان دیدم. (عاملی، ۱۳۹۵) منبع کنش شهدا، آخرت‌گرایی و رضای خداوند بود و به همین منظور، بدون هیچ چشمداشت مادی به سایر هم‌زمان خود خدمت می‌کردند. شاید بتوان صدها مورد از خدمات ارائه شده در جبهه‌ها را ذکر کرد که نشانگر برابر نبودن سیستم خدمت و پاداش در جبهه‌ها است. (کریمی، ۱۳۸۹: ۸۰)

هنجارهایی که در میان رزمندگان غلبه داشت، مانند ایثار، شهادت، اخوت،... هنجارهایی جمع‌گرایانه بودند که شعاع اعتماد را به خارج از مرزهای گروه امتداد می‌داد و همه رزمندگان را در بر می‌گرفت به گونه‌ای که رزمندگان از تمام اقوام و مذاهب در کنار هم بر علیه دشمن متجاوز می‌جنگیدند و در این راه از یکدیگر سبقت می‌گرفتند، گوئی که روحی یگانه در کالبد همه رزمندگان حلول کرده بود.

مارکس اعتقاد داشت که شرایط منفی و بحرانی افراد را بسوی استفاده از انرژی جمعی، توانایی‌های بالقوه جمعی، اتکاء به یکدیگر و توسل به پشتیبانی یکدیگر و استفاده از پتانسیل‌های گروهی ترغیب می‌کند. (ساروخانی و امانی کلاریجانی، (shahrsazionlin.com)

اسرای ایرانی در چنگال دشمن بعثی بهترین راه کاستن از فشارهای روانی ناشی از زندان، دوری از خانواده، شکنجه‌های گاه و بیگاه دشمن را درایمان به خدا، اتکا و پشت گرمی به یکدیگر و صمیمیت می‌دیدند و حمایت اجتماعی، یکی از خصیصه‌های بارز و آشکار حیات جمعی اسرا در دوران اسارت بود.

در دن‌نوشته‌های آزادگان این مسئله به وضوح قابل ردیابی و مشاهده است :

در دوران اسارت بهترین دوستان و یاران را داشتم و بچه‌های آزاده از پدر، مادر، خواهر و برادر با یکدیگر مهربان‌تر بودند. (غفوری و جعفری، ۱۳۸۵: ۲۲۴)

روحیه از خود گذشتگی (ایثار) و جمع‌گرایی منبعث از هنجارهای قوی مذهبی که اسرا آنرا از جبهه‌ها به یادگار داشتند، باعث شکل‌گیری نوع خاصی از زندگی جمعی در اردوگاه‌های اسرا شده بود که حتی تا این زمان و با گذشت سال‌ها از آن ایام هنوز یادآور نوعی نوستالژی و احساس پاک انسانی و تمنای آن دوره نزد آزادگان است:

آنجا دنیای دیگری بود با همه چیز مخصوص خودش مدینه فاضله‌ای که سالها عارفان بدنبالش گشته بودند. ما، بله با افتخار می‌گوییم ما، آنرا تجربه کرده ایم. ما مساوات جامعه سوسیالیستی را با پاکدستی جامعه‌ای مذهبی و تلاش خستگی‌ناپذیر جامعه سرمایه‌داری را یکجا جمع کرده بودیم آن هم به شکلی بسیار مناسب... این تجربه هرگز دیگر تکرار نخواهد شد. خوابی بود، خوابی محو و کمرنگ که گاهی خودمان را هم به فکر وا میدارد. (سلیمان زاده، <http://khaterat-m.blogfa.com>)

تاکید بر خواندن نماز جماعت، دعای کمیل، بزرگداشت اعیاد ملی و مذهبی، اجرای تئاتر و سرود، هر چند به صورت ابتدائی و ساده، همه در جهت ایجاد همبستگی و نشاط و نزدیکی قلب‌ها در میان اسرا و کاستن از فشارهای شدید روحی - روانی بود، (نوری، ۱۳۸۷: ۱۳۱-۱۱۸)

فشرده‌گی روابط در میان اسرای دارای تعلقات مذهبی آنچنان زیاد و در هم تنیده بود که همگی خود را در میان جوی از حمایت و مراقبت دائمی شناور می‌دیدند:

باید تمام روز را در کنار دیوارهای بلند، زیر سایه سرد قدم می‌زدیم. روزها در حیاط هواخوری، همه دور هم جمع می‌شدیم و چنان به هم می‌چسبیدیم که سرمای کشنده تکریت، درونمان نفوذ نکند. آن‌هایی که بیمار و

کم‌توان بودند را زیر پر و بال خود می‌گرفتیم. بیمارترها را وسط دایره قرار می‌دادیم و مرتب خودمان را تکان می‌دادیم که بیش‌تر گرم‌مان شود. (نسائی، -<http://khaterat-m.blogfa.com/cat.aspx>).

باورها و اعتقادات مذهبی و تاثیر شگرف آنها بر انسان‌هایی که این باورها را درونی کرده‌اند از طرف بسیاری از اندیشمندان مورد تاکید قرار گرفته است. والد اعتقاد داشت که پیروان مذاهب باور دارند که به وسیله نیروی الهی هدایت می‌شوند، لذا انگیزه فداکاری‌های مهم در آنان ایجاد می‌شود (Wald, 2003).

حمایت اجتماعی از یکدیگر در شرایط سخت اسارت یکی از اصول اخلاقی و میهنی آزادگان در دوران اسارت بود، حمایت اجتماعی، از شلاق خوردن بجای هم‌رزم نحیف‌تر گرفته تا نشانیدن لبخندی بر لبان اسیری غمگین را شامل می‌شد، کمک‌های مالی نیز بخشی از این حمایت‌ها را در بر می‌گرفت و اندک حقوقی نیز که به صورت ماهیانه به اسرا می‌دادند در جهت کمک به بیماران اهدا می‌شد:

بیمارستان اردوگاه بودجه‌ای داشت که با کمک اسرا جمع می‌شد. هر ماه مقداری از حقوق اسرا در صندوق کمک به بیمارستان گرد می‌آمد. مقدار زیادی از پول صندوق را افسران تامین می‌کردند، چون حقوقشان بیشتر بود. (زردبانی، <http://www.iran-pw.com>)

سید علی اکبر ابو ترابی فرد روحانی اسیر ایرانی را می‌توان به معنای کامل کلمه سرمایه اجتماعی در میان اسرا دانست. وی به تنهایی نقطه اتکا و محور آزادگان بود، نقطه تلاقی همه اسرا، شیعه و سنی، مذهبی و غیر مذهبی، ایشان از چنان بزرگواری، صداقت و درستکاری برخوردار بودند که حتی زندانبان‌های عراقی نیز با ایشان با عزت و احترام برخورد می‌کردند و در میان اسرا یادآور صداقت، حسن خلق و کرامت اولیاء الله بود. نفس وجود

ایشان در اردوگاه های اسرا موجب کاستن از فشارهای سنگین روحی - روانی و دمیدن روحیه امید در میان اسرا می شد.

با مطالعه کنش ها و هنجارهای گروه های رزمنده شیعه عراقی موسوم به الحشد الشعبی (بسیج مردمی) می توان به شباهت رفتار و کنش این گروه ها در مبارزه با داعش و رفتار رزمندگان ایرانی در دوران دفاع مقدس پی برد. شبکه ها، سازمان ها و اعتماد شکل گرفته در درون این شبکه ها بر اساس هنجارهای شیعی، بیان کننده نوع خاصی از سرمایه اجتماعی است که می تواند خارج از مرزهای ملی کشورها دارای کارکردی انسجام بخش و وحدت آفرین میان جوامع مستقل ولی با هنجارهای مشترک باشد. و این مسئله می تواند به عنوان دورنمایی از مفهوم امت واحده اسلامی تلقی گردد، در این مفهوم یکپارچگی بدین معناست که همه امت اسلامی از هر ملت، مذهب و زبانی، با یکدیگر برادر محسوب می شوند. بنا براین، شبکه اجتماعی گسترده و درهم تنیده ای از مسلمانان بر پایه هنجارهای اسلامی در سراسر جهان شکل می گیرد.

در این نبرد مقدس هنجارهای شیعی در سطحی فراتر از دولت ملی، کارآئی وحدت آفرین و انسجام بخش خود را در میان انسان هائی با ملیت ها، زبان ها و فرهنگ های مختلف به نمایش گذاشتند. به بیان دیگر حضور پررنگ هنجارهای شیعی موجب کمرنگ شدن تفاوت های نژادی، ملی و زبانی در میان رزمندگان مدافع حرم گردیده و شبکه منسجمی از انسان ها را شکل داده که عنصر اعتماد در میان آنها موج می زند و اینها افعال و کنش های خود را بر اساس هنجار های ملهم از قیام عاشورا معنا می بخشند و خود را رهرو و مدافع ارزش های اهل بیت رسول خدا می دانند.

نتیجه‌گیری

در ابتدا چگونگی شکل‌گیری سرمایه اجتماعی طی دو دوره انقلاب اسلامی و دفاع مقدس بررسی شد. شبکه‌های سنتی موجود در جامعه ایران که به شکلی مویرگی تا دورترین نقاط کشور امتداد داشت به علاوه هنجارهای دینی جامعه ایران به عنوان عوامل اثرگذار بر ایجاد و افزایش سرمایه اجتماعی و عامل ایجاد اعتماد میان جامعه و رهبران دینی مطرح گردید. مشارکت اجتماعی ملت ایران در راهپیمائی‌ها نیز از دل همین شبکه‌های اجتماعی سنتی آغاز می‌شد و هنجارهای دینی نیز وظیفه معنا بخشی به جنبش را بر عهده داشتند. شبکه‌های اجتماعی و هنجارهای دینی در دوران دفاع مقدس نیز کارائی خود را در بسیج اجتماعی به خوبی نشان دادند. دفاع مقدس در راستای انقلاب شکل گرفت و جامعه ایران خود را در مقابل دشمنی که قصد نابودی ارزش‌های نوبنیاد جامعه را داشت، می‌دید. در جبهه‌ها فرآیند همبستگی و انسجام اجتماعی و دگرگونی عمیق ارزش‌ها روی داد و تقریباً تمامی جامعه ایران را در برگرفت و توانست شکاف‌های قومی و دینی که در حال شکل‌گیری و ظهور بودند را کمرنگ و محو نموده، قاطبه ملت را در یک صف قرار دهد. فداکاری‌های رزمندگان در جبهه‌های نبرد فراتر از سطح معمول تئوری‌های سرمایه اجتماعی بود.

منابع فارسی

اردستانی، حجر (۱۳۹۱)، انقلاب اسلامی، جنگ ایران و عراق: قدرت طبقه متوسط سنتی در ایران، تهران: نشر مرز و بوم.

توسلی، غلامعباس و مرضیه موسوی (۱۳۸۴) مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید با تاکید بر نظریه‌های سرمایه اجتماعی، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۶، زمستان کینز، ریچارد، (۱۳۸۴)، پی‌یر بوردیو، ترجمه لیلا جوافشانی و حسن چاوشیان، تهران، نشر نی

رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۸) تضاد و توسعه [کوششی در جهت تحلیل علل پیدایش انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی ایران]، چاپ چهارم، تهران، شرکت سهامی انتشار.

سلیمی بروجنی، مجید، ۱۳۸۵، نگاه دولت‌ها به سرمایه اجتماعی، روزنامه دنیای اقتصاد.

<http://www.daneshju.ir/forum/archive/t-173615.html>

عزیزی، محمد؛ تحلیل مشارکت اقشار مختلف در دفاع مقدس، پژوهشنامه دفاع مقدس سال اول شماره دو تابستان ۱۳۹۱ ص ۹۸-۹۹

غفوری، محمد و جعفری، روح الله، سرمایه اجتماعی، جامعه مدنی و دموکراسی، رابطه متقابل یا یک سویه، پژوهشنامه علوم سیاسی، شماره ۴، ۱۳۸۵.

فصیحی، امان الله؛ (۱۳۸۶) دین و سرمایه اجتماعی؛ مجله معرفت، شماره ۱۲۳؛ سال ۱۳۸۶؛ صص ۷۹-۱۰۰

فیلد، جان؛ (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی؛ ترجمه احمد رضا اضغر پور؛ دانشگاه فردوسی مشهد.

مهدوی کنی، سعید، آئین باز تولید سرمایه اجتماعی، ۱۳۹۰سایت مقام معظم رهبری، مهر ۱۳۹۰

<http://farsi.khamenei.ir>

نوری، حسن (۱۳۸۷). سه هزار روز در اسارت؛ تهران، پیام آزادگان.

هریس، راس (۱۳۹۸). تاب‌آوری در سیلی واقعیت، تهران، سبزان.

منابع انگلیسی

- Esposito, John (1999), *The Islamic Threat: Myth or Reality* 3rd Edition, New York; Oxford University Press, P. 114

- Francois, P., *Social Capital and Economic Development*, Routledge Press, 2002, p.10

- Kamahra Ewing (2009) VIRTUAL SOCIAL CAPITAL IN THE OBAMA CAMPAIGN, A THESIS Submitted to Michigan State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of MASTER OF ARTS
- Lindström, M. (2003). Social capital and sense of insecurity in the neighbourhood: a population-based multilevel analysis in Malmö, Sweden. *Social Science & Medicine*, 56(5), 1111-1120.
- Putnam, Robert D, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, Princeton University Press, 1993
- Scott, J. (1991) *Social Network Analysis: a handbook*, Sage, London
- Scott L. Feld, The focused organization of social Ties , *American journal of sociology* 86 (1981): 1015 – 1035
- Turner. Janathan H. (2000). "The formation of social capital" in *social capital, A multifaceted perspective*. Edited by partha dasgupta, Ismail seragedin. World Bank
- Vezi, reza (2005) *WEBLOG EFFECTS ON SOCIAL CAPITAL*, A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the Master of Science Degree in Management Information Systems Department of Management Information Systems College of Business.
- Wellman, B., Haase, A. Q., Witte, J., and Hampton, K. (2001) 'Does the Internet Increase, Decrease or Supplement Social Capital? Social networks, participation and community commitment', *American Behavioural Scientist*, 45, 3, 436-55